

HET CORONA TIJDPERK VASTLEGGEN VOOR HET NAGESLACHT

Willem VANNESTE

Archivaris, UAntwerpen - Voorzitter sectie Archief, VVBAD

- Beoordelen of documenten ook nadat ze hun primaire functie hebben vervuld voldoende cultuur-historische waarde hebben om ze voor de eeuwigheid te bewaren is een van de basistaken van de archivaris. De digitalisering en vooral het soms vluchtige karakter van digitale informatie verplicht de archivaris echter steeds vaker om zelf proactief bepaalde zaken vast te leggen of er toch voor te zorgen dat ze worden vastgelegd. De eerste instructies gaan rond en de eerste coronamaatregelen worden genomen. In zo'n periode wordt het ene na het andere bericht rondgestuurd, worden webpagina's dag na dag bijgewerkt met de recentste info en instructies. Sociale media worden meer dan ooit gebruikt om informatie te delen en contact te onderhouden. Dit zijn periodes dat je als archivaris snel beseft dat er iets historisch gaande is. Dat als we niet nu bepaalde webpagina's en andere digitale informatiekkanalen capteren, ze mogelijk niet bewaard blijven, ze als historische bron voor deze bijzondere periode voorgoed verloren zijn.
- Une des missions fondamentales de l'archiviste est d'évaluer si les documents ont une valeur culturelle et historique suffisante pour les préserver pour l'éternité, même après avoir rempli leur fonction première. Cependant, la numérisation et surtout la nature parfois volatile des informations numériques obligent de plus en plus l'archiviste à enregistrer lui-même certaines choses de manière proactive ou à veiller à ce qu'elles le soient. Les premières directives circulent et les premières mesures liées au corona sont prises. À ce moment-là, les messages sont envoyés les uns après les autres, les pages web sont mises à jour quotidiennement avec les toutes dernières informations et instructions. Les médias sociaux sont plus que jamais utilisés pour partager des informations et maintenir le contact. Ce sont des périodes où, en tant qu'archiviste, vous vous rendez rapidement compte que quelque chose d'historique se passe. Que si nous ne saisissons pas dès maintenant certaines pages web et d'autres canaux d'information numérique, ils risquent de ne pas être préservés, ils seront perdus à jamais comme source historique pour cette période particulière.

Wat bewaren we voor het nageslacht? Dat is één van de sleutelvragen in het beroep van een archivaris. Beoordelen of documenten ook nadat ze hun primaire functie hebben vervuld voldoende cultuur-historische waarde hebben om ze voor de eeuwigheid te bewaren is een van de basistaken van de archivaris. Het vastleggen van informatie doet zij of hij in principe niet zelf. Dat laat de archivaris over aan de 'archiefvormer', aan personen en organisaties die continu informatie creëren en vastleggen omdat ze die nodig hebben of denken nog nodig te hebben voor wat ze willen of moeten doen.

De digitalisering en vooral het soms vluchtige karakter van digitale informatie verplicht de archivaris echter steeds vaker om zelf proactief bepaalde zaken vast te leggen of er toch voor te zorgen dat ze worden vastgelegd. Zeker als het gaat over bijzondere gebeurtenissen kan je niet altijd wachten met het capteren en archiveren van bepaalde bronnen. Anders loop je het risico dat ze gewoon niet meer bestaan. Bijvoorbeeld webpagina's kunnen snel wijzigen of verdwijnen. Je moet ze vastleggen als ze online staan.

De corona crisis is ontegensprekelijk zo'n bijzondere gebeurtenis. Aanvankelijk was het nog iets in China, maar in maart wordt duidelijk dat het virus ook bij ons rondgaat en een wereldwijde pandemie veroorzaakt. De eerste evenementen worden afgelast. De eerste instructies gaan rond en de eerste coronamaatregelen worden genomen. We krijgen het advies om 'in ons kot' te blijven en 18 maart gaat het land in een quasi

lockdown. In zo'n periode wordt het ene na het andere bericht rondgestuurd, worden webpagina's dag na dag bijgewerkt met de recentste info en instructies. Evenementen gaan virtueel en het ene na het andere 'corona'-initiatief gaat online. Sociale media worden meer dan ooit gebruikt om informatie te delen en contact te onderhouden.

Dit zijn periodes dat je als archivaris snel beseft dat er iets historisch gaande is. Dat als we niet nu bepaalde webpagina's en andere digitale informatiekkanalen capteren, ze mogelijk niet bewaard blijven, ze als historische bron voor deze bijzondere periode voorgoed verloren zijn. Al snel starten er dan ook verschillende initiatieven op om deze periode te documenteren en getuigenissen te verzamelen. Je hebt lokale initiatieven zoals dat van Archief Gent die al snel de actie *Dagboek in tijden van corona* lanceert.¹ Je hebt internationale initiatieven zoals dat van het International Internet Preservation Consortium (IIPC) met een wereldwijde webarchiveringsactie *Novel Coronavirus (COVID-19)*.²

Hotspotmonitor

Het bewaren van informatie over bijzondere gebeurtenissen is op zich niets nieuws. Als mensen iets als bijzonder ervaren, wordt er automatisch meer aandacht aan besteed. Spontaan zal de gebeurtenis daardoor uitvoerig gedocumenteerd zijn en is de kans groter dat bij latere selecties de stukken inzake de bijzondere gebeurtenissen bewaard blijven.

Van een methodiek om het bijzondere vast te leggen is echter lang geen sprake geweest. Eerder integendeel. De introductie van selectielijsten en methodes van macroselectie legden de focus op handelingen en de institutionele structuren van archiefvormers. Het beleidsmatige krijgt meer belang dan het praktisch uitvoerende. Daardoor is er vooral oog voor de reguliere werking, evoluties en trends, en minder voor het incidentele, het bijzondere. Deze aanpak maakt het mogelijk om de steeds maar groeiende volumes archief onder controle te krijgen maar biedt geen antwoord voor bijzondere gebeurtenissen.

In Nederland heeft men daarom het concept van de zogenaamde 'hotspotmonitor' uitgewerkt.³ Dit als onderdeel van een hertekening van de algemene aanpak van selectie en waardering van archieven. De hotspotmonitor is één van de drie waarderingsinstrumenten die men voorziet. De risicoanalyse dient om vanuit het oogpunt van de archiefvormer de minimale bewaartermijn te bepalen. Bij de systeemanalyse worden relaties tussen actoren, functies en archiefstukken geanalyseerd om de wezenlijke informatie van een organisatie te identificeren. De hotspotmonitor moet tot slot bijzondere gebeurtenissen of kwesties identificeren die aanleiding zijn om archiefdocumenten die daar betrekking op hebben te bewaren ook al zouden ze op basis van de risico- en systeemanalyse als te vernietigen zijn aangeduid.

Deze aanpak vindt zijn oorsprong in een artikel van de Canadese archivaris Terry Cook. In zijn artikel *Mind over matter: towards a new theory of archival appraisal*⁴ lanceert hij het concept van 'hot spots'. Een 'hot spot' is waar er een bijzondere interactie is tussen burger en overheid. Om een goede weerspiegeling van de maatschappij te krijgen in de bewaarde archieven die bewaard blijven is het belangrijk deze 'plekken' te identificeren en de respectieve archieven te bewaren.

In hun model breiden de Nederlanders dit begrip verder uit door ook de interactie tussen burgers onderling er in mee te nemen. 'Hot spots' zijn "*plekken van intensieve of opmerkelijke interactie tussen burger en overheid en tussen burgers onderling*" staat in het rapport *Gewaardeerd Verleden* uit 2007.⁵ Dit rapport gaat uitvoerig in op dit concept als aanvulling op de klassieke methodologie en vormt de basis voor de 'hotspotmonitor'.

De corona hotspot in België

De hotspotmonitor vormt voor ons in België een inspiratiebron voor het opzetten van bijzondere archiveringsacties in het kader van de coronacrisis. In Nederland ziet het Nationaal Archief de COVID-19 pandemie alvast als een hotspot.⁶ Toch zijn de

initiatieven hier in België fundamenteel verschillend van de Nederlandse methodiek van hotspots. In Nederland is de hotspotmonitor in de eerste plaats een formeel waarderingsinstrument dat toelaat om archiefdocumenten te bewaren die volgens reguliere selectiecriteria moeten worden vernietigd. De archiefwetgeving daar voorziet immers dat overheidsdiensten archief moeten vernietigen waarvoor de bewaartermijn is verstreken. In België bestaat zo'n verplichting niet. Er is een toelating nodig om overheidsarchief te vernietigen maar niet om langer te bewaren dan voorzien door de selectierichtlijnen. Dat kan je als openbaar bestuur of archivaris zelf kiezen.

De hotspotmonitor focust op het extra bewaren van archiefdocumenten van de eigen organisatie. Het impliceert een eerder passieve actie in de zin dat men beslist om documenten inzake bepaalde bijzondere gebeurtenissen niet te vernietigen. Veel van de initiatieven in België gaan echter verder. Het zijn actieve archiveringsacties. Acties waarbij gericht en op proactieve wijze materiaal wordt gecapteerd en verzameld, zowel van de eigen organisatie als van de gemeenschap waarvoor of waarbinnen de organisatie werkt. Typisch voorbeeld daarvan zijn stadsarchieven die de inwoners van hun stad oproepen om getuigenissen vast te leggen en materiaal binnen te brengen. Niet dat dit een uniek Belgisch gegeven is. Ook in Nederland en vele andere landen over heel de wereld zijn archiveringsacties opgezet om actief getuigenissen en corona gerelateerd materiaal te verzamelen.

Niet dat alle archiefdiensten in België oproepen lanceren om getuigenissen vast te leggen en te verzamelen. Er zijn evengoed archieven die zich – bewust of noodgedwongen – beperken tot hun institutionele rol. Hun aanpak sluit meer aan bij die van de hotspotmonitor. Er is een algemeen bewustzijn dat dit een bijzonder periode is. Dat men extra aandacht moet hebben voor het bewaren van informatie over de pandemie en hoe we er mee om zijn gegaan. Maar daarom gaat men niet noodzakelijk zelf daarbuiten nog materiaal verzamelen.

Getuigenissen verzamelen

Het verzamelen van getuigenissen is zeker geen nieuw gegeven. In de Verenigde Staten heeft bijvoorbeeld dé gebeurtenis van de laatste decennia, de aanslagen van "nine eleven" verschillende acties in gang gezet om de aanslagen van 11 september 2001 te documenteren. De Library of Congress is zo direct na de aanslagen websites beginnen verzamelen.⁷ Het Roy Rosenzweig Center for History and New Media en het American Social History Project - Center for Media and Learning hebben samen het "September 11 Digital Archive"

opgezet.⁸ Allicht zullen dit niet de enige initiatieven zijn in het kader van "9/11".

De aanslagen in Europa, in Madrid, Londen, Parijs en Brussel leiden tot initiatieven van lokale archiefdiensten om boodschappen te conserveren die burgers op de plaatsen van de aanslagen achterlaten. Naar aanleiding van de aanslagen in Parijs van 13 november 2015 starten de *Archives de Paris* een actie op.⁹ Het Stadsarchief Brussel doet hetzelfde met de boodschappen die na de aanslagen van 22 maart 2016 worden achtergelaten aan de Beurs en het metrostation Maalbeek.¹⁰ Het is dan ook niet verwonderlijk dat het archief van Brussel één van de eerste was om getuigenissen over de impact van het coronavirus op het leven in Brussel te documenteren.¹¹

Het bijzondere aan deze acties is dat de archivaris met het verzamelen van getuigenissen eigenlijk zijn boekje te buiten gaat. De archivaris wordt immers een verzamelaar, een benaming die de archivaris pur sang normaal gezien als een belediging opvat. De archivaris wordt immers geacht met de documentaire neerslag van het handelen van personen en organisaties bezig te zijn, niet zelf die 'neerslag' te creëren. Een archiefbestand is een "organisch gegroeid geheel"¹² gevormd door een persoon of organisatie, de archiefvormer. Losse documenten samengebracht rond een bepaald thema of onderwerp zijn een verzameling, geen archief. De archivaris wordt niet geacht zelf het archief te creëren. Het is daarom niet verwonderlijk dat niet alle archiefdiensten ook zelf actief getuigenissen gaan verzamelen. Dat valt immers buiten hun eigenlijke opdracht.

Dat zo'n actie buiten de geijkte paden van het archiefwerk treed is Frédéric Boquet, de stadsarchivaris van Brussel, ook niet ontgaan. Samen met Marie Van Eeckenrode, docent aan de Université catholique de Louvain en Wetenschappelijk attaché bij het Rijksarchief, vraagt hij zich in een artikel over de archiveringsactie na de aanslagen in Brussel af in welke mate het ingezamelde materiaal te beschouwen is als archief.¹³ Het verscheen in een nummer van *La Gazette des Archives* dat volledig is gewijd aan het archiveren van de publieke reacties na aanslagen, aan "Mise en archives des réactions post-attentats : enjeux et perspectives".¹⁴ Verschillende archivariissen rapporteren er over hun ervaringen met dit soort acties en reflecteren over hoe ze in te passen in de archivistiek.

Archives de Quarantaine Archief (#AQA)

Het coronatijdperk vastleggen voor het nageslacht. Al snel na de lockdown was het duidelijk dat we een bijzondere periode doormaakten en nog zullen doormaken. De verspreiding van COVID-19

doorheen heel Europa leidde in maart van dit jaar tot drastische maatregelen om de epidemie in te dijken. De coronamaatregelen maken dat organisaties zich in een sneltempo moeten reorganiseren, overschakelen op digitale, contactloze alternatieven of helaas voor bepaalde sectoren moeten sluiten. Het stilvallen van het publieke leven doet allerlei initiatieven ontstaan. Burgers zoeken alternatieve vormen van sociale interactie, proberen de negatieve effecten van de coronacrisis te counteren met solidariteitscampagnes. Wetenschappers schieten in actie om het virus te onderzoeken, om impact ervan op onze maatschappij te onderzoeken.

Er beweegt op een korte periode ineens enorm veel in onze samenleving. Ook de archiefsector is dit niet ontgaan. Het is duidelijk dat we in actie moet schieten als we dit tijdperk willen vastleggen voor het nageslacht. De voornaamste zorg zijn de communicatiekanalen zoals websites en sociale media. Het laatste is vaak nog niet zo'n acuut probleem. De feeds op Twitter of Facebook groeien wel aan maar zonder bewuste interventie van de beheerders of Twitter en Facebook zelf blijven de berichten online staan. Zelfs de online live evenementen via deze kanalen worden meestal opgenomen en kan je jaren na datum nog herbekijken. Websites zijn iets anders. Je moet ze capteren als ze online staan. Worden webpagina's gewijzigd dan is de kans groot dat je de vorige versie kwijt bent. Vooral voor deze informatie is het belangrijk om zoals ze zeggen snel te schakelen.¹⁵

De beroepsverenigingen Association des archivistes francophones de Belgique (AAFB) en Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek, Archief & Documentatie (VVBAD) hebben daarom al eind maart het initiatief genomen voor het project "Archives de Quarantaine Archief (#AQA)".¹⁶ Met dit platform moedigen we – als voorzitter van de VVBAD-sectie Archief en Hedendaags Documentbeheer en mede-initiatiefnemer kan ik hier "we" zeggen – onze collega's aan om deze coronacrisis, deze periode van "quarantaine" te documenteren en archiveren. Acties van archief, hulpmiddelen, burgerinitiatieven en coronastudies komen op dit platform aan bod. Zo promoten we wat de archiefsector doet om het coronatijdperk vast te leggen en bevorderen we tegelijk het vastleggen van het coronatijdperk.

Dat we ook burgerinitiatieven die in het kader van de coronacrisis zijn ontstaan op het #AQA-platform zetten is niet gratis. Het is onze ambitie ervoor te zorgen dat de informatie van en over deze initiatieven zullen worden bewaard. Aan Vlaamse kant doen we hiervoor beroep op Archiefpunt.¹⁷ Dit samenwerkingsverband van de landelijke culturele archiefinstelling helpt onder andere met het zoeken

van een goede bestemming voor de archieven van privé-initiatieven. Een goed voorbeeld hiervan is initiatief zoals maakjemonmasker.be.¹⁸ Naar aanleiding van een artikel in De Standaard hebben de mensen achter die initiatief ons gecontacteerd. Via Archiefpunt hebben we hen in contact gebracht met Liberas.¹⁹ Zij zorgen ervoor dat de websites en andere materiaal van maakjemonmasker.be gearchiveerd en bewaard blijven.

Mijn collega's Virginien Horge, archivaris van de stad Mons, en Marie-Laurence Dubois, voorzitter van AAFB en consultant archiefbeheer bij Valorescence, lichten het project uitgebreid toe in hun artikel "Le projet " Archives de Quarantaine ", les archivistes au cœur de l'action".²⁰

Dossier COVID-19 – case UAntwerpen

Binnen het archiefteam van de Universiteit Antwerpen hebben we niet lang gearzeld om de bijzondere archiveringsactie "Dossier COVID-19" op poten te zetten.²¹ Om concreet te maken wat het vastleggen van het coronatijdperk inhoudt, licht ik hier toe hoe we het zelf bij UAntwerpen hebben opgezet.

Het eerste wat we hebben gedaan is webpagina's capteren. Waar aanvankelijk de aandacht voor het virus vooral was ingegeven door een gezonde wetenschappelijk interesse eigen aan een universiteit, kantelt dit eind februari. 28 februari verschijnt het eerste intern nieuwsbericht met coronamaatregelen. Een webpagina over de maatregelen is dan voorzien. De Kinderuniversiteit, een evenement gepland voor 8 maart, wordt afgelast. Als de World Health Organization (WHO) op 11 maart COVID-19 officieel tot pandemie heeft uitgeroepen, volgt een eerst bericht van de rector. Vanaf dan gaat het snel.

Maandag 16 maart capteren we een eerste keer de FAQ-pagina's over het coronavirus. We proberen vanaf dan alle digitale communicatie van de universiteit over COVID-19 te capteren: webpagina's, e-mails en sociale media. Onze strategie is om nu zoveel mogelijk en allicht teveel te capteren omdat we niet zeker zijn of we het morgen nog zullen kunnen doen. Achteraf zullen we dan nog een nadere selectie maken want waarschijnlijk gaan we veel zaken hebben vastgelegd die weinig tot niets zijn gewijzigd ten opzichte van de vorige versie. Maar gezien de snelheid waarmee vooral webpagina's wijzigen moeten we nu vooral vastleggen. Selecteren kan achteraf nog. Het feit dat de webpagina vermeldt in het eerste bericht over coronamaatregelen van 28 februari nu niet meer bestaat bewijst dat je niet kan wachten tot het stof is gaan liggen om te bepalen wat je wel of niet willen vastleggen.

Normaal is voorzien dat we één keer per jaar in januari een algemene snapshot nemen van www.uantwerpen.be. Sinds maart doen we dat maandelijks. Nadien zullen we dan evalueren of we al die kopieën zullen behouden of enkel een selectie. De specifieke pagina's over de coronamaatregelen zijn aanvankelijk wekelijks gecapteerd. De pagina's van de coronastudie, de aanvankelijk wekelijkse enquête over de impact van corona op ons leven, hebben we elke keer gearchiveerd.

Een positief gevolg van deze "Dossier COVID-19" archiveringsactie is dat we nu ook sociale media zijn beginnen archiveren. Deze worden immers actief ingezet voor online-evenementen, zeker in de eerste periode van lockdown. We beperken ons echter niet enkel tot COVID19-materiaal. Ondertussen hebben we meer dan 300 UAntwerpen-gerelateerde kanalen op Facebook, Twitter, Instagram, YouTube en LinkedIn geïdentificeerd. Deze zijn we nu systematisch beginnen archiveren.

Je mag je echter niet beperken tot wat je online kan capteren. De finale selectie van wat op lange termijn te bewaren is en wat niet, zal maar kunnen worden gemaakt als we duidelijk zicht hebben op wat we kunnen archiveren via de achterkant, de beheerderskant van de communicatiekanalen. Zo wordt de website gevoed door informatiesystemen waaruit ook gegevens kunnen worden gearchiveerd. Zo kan je als beheerder van een Facebookpagina een archiefkopie van je gegevens opvragen. Je verliest daarbij een stuk *look and feel* maar je hebt wel alle inhoud op een gestructureerde wijze. Deze zaken capteren is minder dringend maar met de communicatiedienst is alvast wel afgesproken om dit in de toekomst op te nemen.

Minder dringend maar zeker zo belangrijk is het identificeren van waar er binnen de universiteit actief rond de coronacrisis en COVID-19 wordt gewerkt. Waar lopen er onderzoeksprojecten over corona? Wie is verantwoordelijk voor de communicatie over corona? Wie is mee betrokken bij het uitwerken van de bijzondere maatregelen? Welke academici van de UAntwerpen spelen een rol op nationaal niveau? We maken nu een overzicht op van diensten, onderzoeksgroepen en academici die met de coronamaatregelen en COVID-19 bezig zijn. Dit om hen later te contacteren en te vragen hun archiefmateriaal met betrekking tot de pandemie te bewaren en op termijn naar het archief over te dragen.

Wat we als archiefdienst zelf niet doen is het verzamelen van getuigenissen. Dat is niet nodig omdat dit al via andere initiatieven gebeurt. Zo is er een op het personeel gerichte "Pintrablog".²² Voor de studenten is er "vanuituwkot.be".²³ Twee blogsites voor berichten over studeren en werken

aan de UAntwerpen in tijden van corona. Aan ons om te zorgen dat we deze sites archiveren.

Met Dossier COVID-19 zijn we alvast nog niet klaar. Nu is het in eerste instantie zorgen dat het meest vluchtige materiaal wordt vastgelegd. Daarna zal het erop aan komen om relevante bronnen die nu bij universitaire diensten, faculteiten, onderzoeksgroepen, academici, studenten en andere met de universiteit gelieerde organisatie worden gecreëerd, in goede orde bewaard blijven en op termijn overgedragen worden naar het Universiteitsarchief. Dat proces zal waarschijnlijk nog jaren duren. Het is immers niet de bedoeling om uit klasseringen 'corona'-dossiers te gaan wegplukken. Als deze mee in het reguliere klassering van een dienst zitten zullen we samen met de andere dossiers en documenten van die dienst archiveren. Dat kan over 2 jaar zijn. Dat kan over 15 jaar zijn.

Het coronatijdperk vastgelegd?

Zo te zien is het coronatijdperk nog niet direct afgelopen, laat staan dat het al is vastgelegd. De basis is gelegd. De eerste stukken zijn opgenomen in het archief. Maar er is nog veel vast te leggen en nog een heel traject te doorlopen. Er is wel een breed bewustzijn over het uitzonderlijke karakter van deze

periode, zowel binnen de archiefsector als binnen de samenleving in het algemeen. Hierdoor hecht men sowieso meer belang aan zaken die verband houden met de coronacrisis. Zal er sneller een reflex zijn om ze te bewaren en er voor te zorgen. Om in te gaan op het aanbod van archiefdiensten om materiaal te deponeren.

Allicht zal niet elke letter, niet elke initiatief uit deze periode bewaard blijven. Ik ben er echter van overtuigd dat er over dit tijdperk meer dan voldoende zal worden vastgelegd. Aan de archivariissen en conservatoren om deze bronnen en getuigenissen van het coronatijdperk voor het nageslacht te bewaren.

Willem Vanneste

Universiteit Antwerpen

Departement Bibliotheek - Universiteitsarchief

Stadscampus - Lokaal S.A.365

Prinsstraat 13

2000 Antwerpen

willem.vanneste@uantwerpen.be

Oktober 2020

Noten

1. Stad Gent. *Dag in tijden van corona* [online]. <<https://stad.gent/nl/cultuur-sport-vrije-tijd/nieuws-evenementen/dagboek-tijden-van-corona-stuur-ons-je-verhalen-je-fotos-je-filmpjes>> (geraadpleegd we op 14 oktober 2020).
2. International Internet Preservation Consortium (IIPC). *Novel Coronavirus (COVID-19)* [online]. <<https://archive-it.org/collections/13529>> (geraadpleegd op 14 oktober 2020).
3. Nationaal Archief. *Belangen in balans. Handreiking voor waardering en selectie van archiefbescheiden in de digitale tijd* [online]. Versie 1.0, 2015 (geraadpleegd op 20 oktober 2020). <https://www.nationaalarchief.nl/sites/default/files/field-file/belangen_in_balans_v1.0.pdf>
4. Terry Cook, "Mind over matter: towards a new theory of archival appraisal" in Barbara L. Craig (ed.) *The archival imagination. Essays in honour of Hugh A. Taylor*. Association of Canadian Archivists, 1992, p. 38-70.
5. *Gewaardeerd verleden. Bouwstenen voor een nieuwe waarderingmethodiek voor archieven* [online]. Rapport van de Commissie Waardering en Selectie, september 2007, p.45 (laatst geraadpleegd op 20 oktober 2020). <https://www.nationaalarchief.nl/sites/default/files/field-file/gewaardeerd_verleden.pdf>
6. Nationaal Archief. *Hotspot COVID-19: relevante informatie blijvend bewaren* [online]. <<https://www.nationaalarchief.nl/archiveren/kennisbank/hotspot-covid-19-relevante-informatie-blijvend-bewaren>> (geraadpleegd 20 oktober 2020).
7. Library of Congress. September 11, 2001 Web Archive [online]. <<https://www.loc.gov/collections/september-11-2001-web-archive/about-this-collection/>> (geraadpleegd op 22 oktober 2020).
8. *The September 11 Digital Archive* [online]. <<https://911digitalarchive.org>> (geraadpleegd op 22 oktober 2020).
9. Archives de Paris. *Hommages aux victimes des attentats de 2015* [online]. <<http://archives.paris.fr/r/137/hommages-aux-victimes-des-attentats-de-2015/>> (geraadpleegd op 22 oktober 2020).

10. Archief van de Stad Brussel. *Aanslagen 22/03/2016* [online]. <<https://archieff.brussel.be/aanslagen-22032016>> (geraadpleegd op 22 oktober 2020) en Frédéric Boquet, "Les Archives de la Ville de Bruxelles face aux attentats du 22 mars 2016" in *Cahiers Bruxellois – Brusselse Cahiers*, 2017/1 (XLIX), p. 59-76. DOI : 10.3917/brux.049.0059. URL: <<https://www.cairn-int.info/revue-cahiers-bruxellois-2017-1-page-59.htm>>.
11. Archief van de Stad Brussel. *Inzameling getuigenissen Coronavirus* [online]. <<https://archieff.brussel.be/inzameling-getuigenissen-coronavirus>> (geraadpleegd op 22 oktober 2020) en Archives de Quarantaine Archief. *Collecte de documents et témoignages de la vie en confinement – pandémie "coronavirus"* [online]. <<https://archivesquarantainearchief.be/fr/2020/04/07/collecte-de-documents-et-temoignages-de-la-vie-en-confinement-pandemie-coronavirus/>> (geraadpleegd op 22 oktober 2020).
12. Zie definitie van "Archiefbestand" in Herman Coppens, *Archiefterminologie. Archief termen voor gebruik in het Rijksarchief*. Brussel 1990.
13. Frédéric Boquet en Marie Van Eeckenrode, "Archiver l'éphémère après les attentats de Bruxelles: une réflexion théorique" in *La Gazette des Archives*, nr.250 (2018-2). Zie ook Archief van de Stad Brussel. *Het archiveren van de reacties na de aanslag: uitdagingen en vooruitzichten* [online]. <<https://archieff.brussel.be/het-archiveren-van-de-reacties-na-de-aanslag-uitdagingen-en-vooruitzichten>> (geraadpleegd op 22 oktober 2020).
14. *Mise en archives des réactions post-attentats : enjeux et perspectives*. *La Gazette des Archives*, Association des Archivistes Français, nr.250 (2018-2). Zie inhoudstafel [online] <<https://www.archivistes.org/Mise-en-archives-des-reactions-post-attentats-enjeux-et-perspectives>> (geraadpleegd op 22 oktober 2020).
15. Zie hierover het Dossier "Saving the web" in de *Bladen voor Documentatie*, nr. 2020/2, pp. 33-76 <<https://www.abd-bvd.be/nl/bladen-voor-documentatie/2020-2/>> (laatst geraadpleegd op 23 oktober 2020).
16. Archives de Quarantaine Archief [online]. <<https://archivesquarantainearchief.be>> (laatst geraadpleegd op 23 oktober 2020).
17. Archiefpunt – Archiefbank Vlaanderen [online]. <<https://archiefpunt.be/archiefpunt>> (laatst geraadpleegd op 23 oktober 2020).
18. Maak je mondk masker [online]. <<https://maakjemondmasker.be>> (laatst geraadpleegd op 23 oktober 2020).
19. Liberas. Centrum voor de geschiedenis van het vrije denken en handelen. [online] <<https://www.liberas.eu>> (laatst geraadpleegd op 23 oktober 2020).
20. Zie het vorige artikel in deze *Bladen voor documentatie* nr. 2020/3-4, en *Contemporanea*, jaargang XLII – jaar 2020 – nummer 2 [online]. <<https://www.contemporanea.be/nl/node/565>> (laatst geraadpleegd op 23 oktober 2020).
21. Pintrablog Universiteit Antwerpen, *Universiteitsarchief legt 'Dossier COVID-19' aan* [online]. <<https://blog.uantwerpen.be/pintra/universiteitsarchief-legt-dossier-covid-19-aan>> (laatst geraadpleegd op 23 oktober 2020).
22. Universiteit Antwerpen, *Pintrablog* [online]. <<https://blog.uantwerpen.be/pintra>> (laatst geraadpleegd op 23 oktober 2020).
23. Universiteit Antwerpen, *Vanuituwkot.be* [online]. <<https://www.vanuituwkot.be>> (laatst geraadpleegd op 23 oktober 2020).